

MAGYARORSZÁG – „EURÓPA KITSINYBEN”

Most, amikor lassan három éve (nem be-, hanem) visszakerült hazánk az európai vérkeringésbe, egyre kézzelfoghatóbbá válik, hogy egy soknyelvű, soknemzetiségű, sok vallású, mentalitású közeg, amelyhez immár tartozunk. A kulturális sokszínűség – bár az ún. „nagy” nyelvek, kultúrák dominanciája folytán egyenrangúságról nem, de egyenjogúságról igenis beszélhetünk – máig egyik alapértéke, megkülönböztető jegye az egységesülő Európának. A kitágult világgal együtt jár a különbözőséggel való mindennapos találkozás, a saját értékeinkkel való összevetés, nyitottságunk avagy elutasításunk, a beleérző képesség és a tolerancia folyamatos próbája. A nyelvi, kulturális, hit- vagy gondolkodás béli homogenitás viszonyai közül az európai közöségbe érkezve, a *diverzitással* találkozó egyének vagy csoportok jóval nagyobb beilleszkedési nehézségekkel kerülhetnek szembe, mint azok, akik saját korábbi viszonyaik között már az elmúlt évszázadokban is találkozhattak a pluralizmussal, sőt országaik berendezkedése eleve – az adott kor viszonyaival összhangban álló – bizonyos fokú autonómiát biztosított a társadalmak különböző rétegeinek.

A kezdetekről

Nos, Magyarország s a mindenkori területén élők ez utóbbi típushoz tartoztak, illetve tartoznak. Gondolják csak meg: már az őshazából a Kárpát-medencébe vándorló magyarság etnikai többrétegűségét is korabeli történeti források, nyelvi, régészeti érvek támasztják alá. A honfoglaló őseinkhez csatlakozott *kabarok* pedig a mostani fogalmaink szerint már akár nemzetiségnek is tekinthetők. Mai településterületünkre érve, *szláv* és *avar* néptöredékek fogadták eleinket, akik vagy módosultan megőrizték eredeti azonosságukat (pl. a magyarországi szlovének egy része bizonyosan a honfoglalás-kori szlávok egyenes leszármazottjai, s bár a székelyek eredete vitatott, László Gyula szerint késő-avar, a néphit szerint hun-szkitá származásuk valószínűsíthető, a nyelvészek a népvüket bolgár-török eredetűnek tartják), vagy feloldódtak a magyarságban, de műveltségük kölcsönösen megtermékenyítette egymást.

Az Árpád-házi uralkodók – a kor szokásainak megfelelő – dinasztikus, gazdasági, kulturális, katonai és más érdekeiktől indítva támogatták idegen egyének, csoportok, közösségek megtelepedését. Államalapító királyunk, *Szent István*, a fiához, Imre herceghez írott Intelmeiben a hozzájuk való viszonyulás időszerűségét, napjainkig nem vesztett példáját adja. Érdekes szó szerint idéznünk a mű VI., *A vendégek befogadásáról és gyámolításáról* szóló fejezet jellemző gondolatait: „*a vendégek s a jövevények akkora hasznot hajtanak, hogy méltán állhatnak a királyi méltóság hatodik helyén. Hiszen kezdetben úgy növekedett a Római Birodalom, úgy magasztaltattak fel és lettek dicsőségessé a római királyok, hogy sok nemes és bölcs áradt hozzájuk különb-különb tájakról. Róma bizony még ma is szolgál volna, ha Aeneas sarjai nem teszik szabaddá. Mert amiképp különb-különb tájakból és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedés-*

től elrettenti. Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő. Ennél fogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakarattal gyámolítsd, és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak.”

Az elmúlt évtizedek történelemtanításának torzításai ellenére állíthatjuk, az etnikai türelemnek ez a szellemisége az újkorig végigvezethető a magyar história évszázadain. Jelen dolgozat a fenti attitűd tizenegy évszázados folyamatosságának az összefoglalására tesz kísérletet dióhéjban.

Géza fejedelem a nyugati kereszténység terjesztésére hívta be az első hittérítőket német földről. Közismert, hogy az első királynéknak, Gizella környezetében érkeztek további szerzetesek, lovagok, katonák, nemesek, mesteremberek ugyanezen nyelvtületről, Bajorország mellett elsősorban svábok Baden-Württembergből. Ők – birokokat és tisztségeket kapván, hitéleti szerepük mellett –, alattvalóikkal a közigazgatás, a mezőgazdaság, az ipar, az építészet és az életmód alakításában is tevőleges részt vállaltak. Az Árpád-korban nyugatról több hullámban érkeztek latin népekből származó hospesek: elsősorban *vallonok* és *olaszok*. Városokban és szőlőtermő vidékeinken kereskedéssel, iparral és szőlészet-borászattal foglalkoztak, de közöttük is akadnak szerzetesek. Emléküket település- és családnevek, borfajták őrzik.

Nemcsak nyugati, hanem keleti népek is kerültek ebben az időben a Kárpát-medencébe. Dinasztikus házasságok, birtokadományozások, hadi cselekmények révén *besenyő* csoportok telepedtek le az ország több vidékén, s láttak el határőrzetet. A hasonlóképpen türk eredetű *uzok* a székelyek közé kértek s kaptak bebocsátást. A *kunok* – a mai kazakok ősei – szintén Belső-Ázsiából származnak, s az előretörő mongol hadak elől menekültek Magyarországra, második hullámuk a tatárjárás után érkezett. Fegyveres szolgálat fejében új szállásterületükön – a Kis- és Nagykunságban – megtarthatták nemzetségi szervezetüket, kiváltságukat és sajátos önkormányzatukat, nyelvüket is őrizték a reformációig. Az alán eredetű és iráni nyelvű *jászok*, hasonlóképpen a katonai szolgálataikért részesültek területi autonómiában, kollektív szabadságjogokban, egészen a kiegyezés utánig.

Az *izmaelita* szóval valamennyi arab népet illették latin nyelven, később minden muzulmánnt illették alatta. Hazánkba, mint vámosokat hívta be őket Taksony vezér a XI. században. Etnikailag volgai bolgárok voltak, magyar nevük a böszörmény. A feudális anarchia következtében megerősödött főpapi rend követelésére – sajátos szokásaikat nemkívánatosnak minősítve – a népcsoportot a XIII. században kiutasítják az országból.

Falusi és városi németiséget folyamatosan telepítettek le később is a királyi birtokokon. A tatárjárás, majd a török megszállást követően érkeztek újabb hullámaik az ország területére. A földesúri terhek könnyítését, egyes helyeken külön ispánságot, az általuk alapított felvidéki bányavárosokban sajátos pol-

gári közigazgatást alakíthattak. II. Endre 1224. évi szabadságlevelével (Andreanum) alapján, Báthori István és I. Lipót által megerősítve, nagyfokú területi autonómiát és kollektív jogokat valósíthattak meg az *erdélyi szászok*, amely 1876-ig fennállt. E jogokhoz társult az 1557., 1564. és 1568. évi tordai országgyűlések által biztosított *vallásszabadság*, amely az evangélikus szásztságot a hitélet területén is védte. A *szepeességi szászok* (Zipser = cipszer) szintén különös közjogi helyzetben élhettek V. István magyar király 1271. évi szabadságlevelé révén. Hasonlóképpen erdélyi néptestvéreikhez, közösségi jogaikkal – saját előljáró- (Landgraf) és lutheránus papválasztási, vadászati, halászati, erdőirtási és bányanyitási jog, csak a királynak köteles adózás, háború esetén katonasállítás, külön belső jogrendszer – az időnkénti megszakítások és megnyirbálások ellenére, a megyerendszer kiegészés utáni átalakításáig élhettek. Az alsó- és felső-magyarországi *bányavárosok németsege* I. István, majd II. András kisebb telepítéseit követően, főként a tatárjárás után gyarapodott. IV. Béla kiváltságlevelé várossá rangot, belső önkormányzatot („selmecsi jog”) biztosított a számukra, amelyet utódai megerősítettek. Károly Róbert ezeket bányaművelési monopóliummal egészítette ki, aminek eredményeképp pl. Körmöcbánya az európai aranykitermelés élére került.

A 822 óta létező önálló *horvát* állam első királyi házának kihalása (1091) után, a király özvegyének, Szent László nővérének a kérésére, uralkodónk elfoglalta Horvátországot, amely 1918-ig a Magyar Korona társországának számított. Saját önkormányzattal, országgyűléssel (szábor), belső jogrendszerrel, nemzeti szimbólumokkal, katonasággal rendelkezett, területi autonómiájának mértéke a mindenkori bel- és külpolitika erőviszonyaitól függött. Élén a bán állott, aki egyben az ország főbírói és a szábor elnöki tisztét is betöltötte. Az ország territóriumát a történelem folyamán változott, Dalmácia és Szlavónia (a Dráva és a Száva közötti terület) 1526-ig a magyar állam részét képezte. A horvát nemesek közül sokan emelkedtek magas magyar méltóságokba, elég, ha Vitéz Jánost, Janus Pannoniust, Fráter Györgyöt, a Frangepánokat, az Erdődyeket vagy a Zrínyieket említjük. A török elől, illetve a dúlást követően Belső-Magyarország nyugati és déli területeire, Pest-Budára sok horvát települt, közöttük a gradistyei (Vas, Sopron és Moson megyei), a Mura és a Dráva menti, a baranyai és bácskai sokác, bunyevác népcsoportjaik. Katolikus vallási és nyelvi-kulturális autonómiájuk, anyanyelvű iskoláik itt is megvoltak. A bosnyák ferences rendtartomány, pápai engedéllyel a XVI. századtól Magyarországon is működhetett, ami döntő szerepet játszott az itt élő horváttság megmaradásában: a XVII. századtól ontotta az anyanyelvű hitbuzgalmi irodalmat.

A *szlovákok* kisebb részben a honfoglaláskor, itt talált, hegyvidéki morva-szláv szórványok leszármazottai, nagyobb részt pedig a XIII-XIV. században, a magyar királyság északi vidékeire, cseh és lengyel népelemek összeolvadásából létrejött új nép. Az együttélésünk a Kárpát-medencei népek közül talán velük volt a legintenzívebb: a hasonló életmód, vallás, társadalmi helyzet, a nyelvhatárokon sok kulturális átkölcsönözést, vegyes házasságot, mindkét irányú beolvadást vagy kettős identitást eredményezett. A középkorban kiváló fegyverforgatóik várjobbágyokká váltak, akik közül sokan a köznemesség soraiba emelkedtek. Később számos katolikus, evangélikus főpapot, tanárt, honorácior értelmiségit adtak az országnak, akik közül

nem egy a magyar mellett anyanyelvén, latinul és németül is kifejtette tevékenységét. A török kiűzése után spontán migráció vagy szervezett telepítés révén nagy tömegeik kerültek a Dél-Alföldre, amibe a korabeli Partium, a Bánság ill. Bácska egyes részei is beleértendőek.

A *rutének (ruszinok)* eredetéről több elmélet is kering. A legvalószínűbb, hogy a magyar honfoglalás után Kárpátalján és a szomszédos területeken élt fehér horvát, különböző keleti szláv, valamint a későbbi évszázadokban szlovák, szerb, román, német és magyar népelemek egybeolvadásából keletkeztek. Miután a nemzetti válás stádiumáig nem jutottak el, nemzeti-ségi voltukat épp Ukrajnában vonják kétségbe. Nagyobb tömegeik a tatárjárás után, IV. Béla földesurainak betelepítései nyomán érkeztek a halicsi fejedelemségből. Pásztorokként és jobbágyokként, erdőmunkásként éltek, nagy szegénységben, kulturális elmaradottságban, szinte a XX. századig. A görög katolikusság (az 1646-os ungvári unió során írták alá papjaik az ortodoxiából a katolikus egyház kebelébe térést) máig gyakorlatilag nemzeti vallásnak számít körükben. Miután szinte egy emberként álltak a nagyságos fejedelem mellé, Rákóczi „gens fidelissima”-nak, a leghűségesebb népnek nevezte őket – magyar orientációjuk máig meghatározó.

A később *románnak* nevezett vlach pásztornép beszivárgása a Balkánról Erdély egyes hegyvidékeire a XII. század végén kezdődött. Tömeges megjelenésük a tatárjárás után történik, királyi és földesúri telepítés révén. Vezetőik neve után ún. kenéz univerzitásokba szerveződtek a dél-erdélyi királyi uradalmakban, majd Máramarosban, ami belső önkormányzatot jelentett. Katonáskodó kenézeik a kapott kiváltságok révén a magyar nemesség részeivé váltak. A török uralom következtében elnéptelenedett területekre – Erdély mellett a délkeleti Alföldre is – tömegesen vándoroltak be, Mária Terézia az erdélyi határőrvidék szervezésekor is épített rájuk. Lévéen görögkeleti, később (1699-től) részben görög katolikus vallásúak, a magyar jog nemcsak hitük szabad gyakorlását, hanem sokrétű egyházi és oktatási autonómiát, közigazgatási nyelvhasználatot biztosított a számukra.

Az Árpád-házi királyok katonai és dinasztikus kapcsolatai a *szerbekkel* (pl. II. Béla szerb feleségének kísérete révén) már abban az időben kimutatható jelenlétüket hozták magukkal, pl. a Csepel-szigeten. A rigómezei csata (1389) után Zsigmond király hatalmas birtokokat adományozott Dél-Magyarországon Stefan Lazarevi (Lázár István), majd Djordje Brankovi (Brankovics György) fejedelmeknek, hogy védelmet nyújtsanak a török betörések ellen.

A despoták e vidékekre szerb parasztokat, szabados hajdúkat, végvári katonákat telepítettek. Főnemeseik, belépve a magyar arisztokrácia soraiba, magyar zászlósurrakká lettek, birtokokat kaptak Belső-Magyarországon, minek folytán szerb telepek jöttek létre végig a Duna mentén, fel Győrig, Észak-Magyarországon pedig Hevestől Kárpátaljáig, a Hajdúságig. A beköltöző szerb köznépek a magyar királyok vallásszabadságot és adókedvezményt biztosítottak. Bécs 1702-ben – nagyrészt a szerbekre építve – határőrvidéket szervezett a töröktől visszafoglalt Maros és Tisza közötti területen, ami I. Lipót oklevelével megerősítve a hajdúkéhoz hasonló katonai-nemesi jogállást, görögkeleti egyházi, oktatási és kulturális, bizonyos fokig

területi autonómiát jelentett a számukra. Mivel az udvar e joggal igyekezett őket közvetlenül Ausztria alattvalóivá tenni, szabadságküzdelmekben többnyire a magyarellenes oldalon harcoltak, kivételt ez alól pl. Damjanich vörös sipkásai képeznek.

A sokáig vendeknek nevezett *szlovénység* – mint említettük – már a honfoglalás előtt Pannóniában élt, Zalavár központtal néhány évtizedig kora feudális államalakulatot is létrehozta, a frank birodalom hűbéreseként. Időszakos nyugatra húzódásuk után, a XII. században a szentgotthárdi cisztercita apátság telepítette őket nagyobb számban a Rába és a Mura folyók közti vidékre. A szerzetesrend jobbágyságai mellett a szomszédos Batthyány- és Bánffy-birtokokra is kerültek szlovének. A Vas és Zala megyei zöm mellett Somogy és Moson megyébe is kerültek szórványaik, a múlt században pedig idénymunkásként az ország más, termékenyebb vidékeire is eljutottak. Többségük római katolikus – tájnyelvükön magyar helyesírással írott hitbuzgalmi irodalmat is teremtettek –, de a reformáció lutheri ága is megérintette őket. (Protestantizmus Szlovéniában maig csak a Muravidéken található.) Anyanyelvi iskolarendszerük is kiépült. Mivel az osztrák tartományokban (Krajna, Stájerország) élő nemzettestvéreikkel alig volt kapcsolatuk, nyelv és közösségi tudat szempontjából számottevően külön fejlődtek. Egyes elméletek szerint a vend – bár a szlovénnel rokon, de – önálló, nem a déli, hanem a nyugati szlávsvághoz tartozó népcsoport.

A katolikus *bolgárok* elei, szintén a török elől menekülve, a XIV. században, majd később több hullámban nyertek bebocsátást Dél-Magyarországra, I. Lajos és utódai által, ferences szerzetesek segítségével. A Szentendrei-szigetre meg Brassóba is eljutottak. A Bánság török kiűzése utáni újratelepítése óta, jelenlétük azon a vidéken folytonos. Az újkori bolgár államiság megteremtését (1878) követően, a Monarchia és Bulgária szövetségi jó viszonya többek között az intenzív kertkultúrát képviselő bolgárkertészek Magyarországra települését is magával hozta. A Közép-Bulgáriából Baranyába, Csongrádba, Pest megyébe érkező gazdálkodók hiányt pótoltak, modernizációt képviseltek a magyar agráriumban, nem konkurenciát láttak bennük, ezért a hatóságok is támogatták letelepedésüket. Ideiglenes idénymunkának tekintve ittlétüket, a legutóbbi időkig megtartották bolgár állampolgárságukat, a téli időszakra korábban sokan hazaköltöztek, szoros kapcsolatokat ápolnak az óhazával. Oktatási és vallási szükségleteik kielégítésében is elsősorban az anyaországra támaszkodnak. Még az első világháború előtt országos egyesületet alapítottak, röviddel azután Budapesten megkezdte működését elemi iskolájuk, 1931-ben pedig felépült ortodox templomuk, szintén a Ferencvárosban.

Bár már szórványosan az Árpádok idején érkeztek *örmények* az országba – IV. Béla például Esztergomban földet és kolostort adományozott nekik –, nagyobb csoportjuk a XVII. században kapott befogadást, Apafi Mihály erdélyi fejedelem jóvoltából. A moldvai vajda vallási türelmetlensége elől menekültek, s alakíthattak kolóniákat Szamosújvárott, később Erzsébetvárosban, Gyergyószentmiklóson, Csíkszépvízen és másutt. Örökös földbirtokot – a későbbi, bánsági újratelepítés időszakának kivételével – nem vehettek, csak bérelhették a földet. Foglalkozásukra nézve kereskedtek, szőnyeget szőttek, kézműipart, tímár

mesterséget űztek. Az említett kulturális-szellemi központjaikban: Szamosújvárott, Erzsébetvárosban és Gyergyószentmiklóson önálló közigazgatással, igazságszolgáltatással rendelkezvén, jelentős gazdasági-társadalmi felemelkedést értek el, sokan szabad kereskedelmi joghoz, nemesi címhez is jutottak. Önkéntes elmagyarosodásuk mellett, kettős identitásukat ápolta saját örmény katolikus egyházuk, anyanyelvet is oktató alap- és középfokú iskolarendszerük. A magyar kultúrának számos – származására büszke – személyiséget adtak, közösségként 1725-től hivatalosak voltak az (erdélyi) országgyűlésbe, de helyüket ténylegesen csak 1837-ben foglalhatták el. A szabadságharc két vértanú tábormoka: Lázár Vilmos és Kiss Ernő – is örmény eredetű volt. Kisebbségben érkeztek örmények menekültként Magyarországra a XX. század elején, a törökországi népiirtás után, majd a második világháborút követően, házasság vagy továbbtanulás, munkavállalás révén Szovjet-Örményországból.

Görög néven a XVI-XVII. században mindazon görögkeleti vallású kereskedőket illették hazánkban, akik a török fennhatóság alatt lévő Balkánról érkeztek.

Etnikailag csak egy részük volt görög. Jelentős kiváltságok birtokában bonyolították a magyar áruk nyugatra, nyugati áruk hozzánk szállítását, ugyanakkor a Balkán felé és felől is kereskedtek.

Brassóban, Nagyszebenben, Kecskeméten, Debrecenben, Szatmárban, a török kiűzése után a Hegyalján, az Alföldön, Pest megyében és a Délvidéken fordultak elő. Bár zömük rendszeresen úton volt, a XVIII. századtól társaságokba („companiákba”) szerveződtek, egyházközségeik, iskoláik száma 30 körülre emelkedett, püspökségük és pedagógiai akadémiájuk is létesült.

Miután nem rendelkeztek egyházi autonómiával – az ortodox szerb egyház kebelében gyakorolhatták vallásukat –, a kereskedelemben pedig a Habsburgok egyre inkább protekcionizmust biztosítottak az osztrák-németeknek, továbbá Mária Terézia idején hűségesküre kötelezték őket, ami együtt járt török alattvalói minőségük, ezzel együtt kiváltságaik megszüntetésével az egyik oldalon, a másik oldalon viszont lehetővé vált nemesítésük, miáltal földbirtokot nyerhettek; közülük sokan asszimilálódtak, vagy elhagyták az országot. Visszavándorlásuk szempontjából fontos indítók voltak az 1822-1829 közötti, részben sikeres szabadságharcuk, az új görög állam megszületése. A második világháború után, baloldali politikai emigránsokból népi utánpótlásuk érkezett, akiknek egy része etnikailag szláv (macedón) volt. A Fejér megyei Iváncsa mellett Beloianisz néven falujuk, templomuk, iskolájuk ezután épült fel.

Lengyelek Magyarországon kis számban már az Árpádok alatt éltek a Lengyelországgal határos Árva, Szepes, Sáros és Zemplén vármegyékben.

Közös uralkodóink – a Jagellók, Báthory István – idején természetesen jöttek lengyelek a kíséretükben. A borsodi Derenkre, majd onnan Emőd-Istvánmajorba a XIX. század során telepítettek lengyel agrárműveltséget, akik a második világháború előtti megőrizték népi jellegüket.

A szabadságharcban lengyel légió harcolt József Wisocky vezetésével, Bem, Dembinszky tábormokok és a lengyel tisztok, közkatonák hősiessége a két nagy hagyományos barátságát erősítette csakúgy, mint a Lengyelország hitleri és sztálini lerohanását követő menekülthullám befogadása – idősebb Antall József irányításával – hazánkban.

(Ebben az időszakban a világ egyetlen lengyel gimnáziuma Balatonbogláron működött!)

A XX. század elején a tartósan nálunk megtelepedők számára, kulturális célokat szolgáló lengyel ház és katolikus templom, perszonális plébánia épült Budapest-Kőbányán, mindkettő máig szolgálja a közösségi életüket.

Házasság, munkavállalás révén számos lengyel választja végleges lakhelyül Magyarországot, azóta is. Legrégebbi civil szervezetük a Magyarországi Bem József Lengyel Kulturális Egyesület, amely több városban helyi szervezettel is rendelkezik.

Az indiai eredetű cigány etnikum a Balkán felől, a török elől vándorolva jutott el a Kárpát-medencébe a XIV-XV. században.

Amíg Nyugat-Európában – életmódjuk és viselt dolgaik miatt – üldözték őket, Közép- és Kelet-Európában a megtűrt népek közé tartoztak.

Időszakos letelepedésük során fegyverkovács, tűzserész, fémműves, zenész, borbély, lókereskedő mesterségeket és a kevésbé becsült hóhér, kém „foglalkozásokat” űzték, emellett alkalmi mezőgazdasági munkát is végeztek.

Mária Terézia és II. József nagy erőfeszítéseket tett a tartós letelepítésükért, amely csekély eredménnyel járt.

Zenészeik évszázadok óta s újabban képzőművészeik világszerte öregbítik a magyarországi kultúra hírnevét.

Népi utánpótlást a XX. században is kaptak Kelet-Európából.

A mai országterületen háromnegyedük csak magyarul beszél (romungrók), a többiek zöme, az ún. oláh cigányok, a *lovári* (romani) nyelvjárást használja. Főként Dél-Dunántúlon élnek a román egy archaikus nyelvjárást beszélő *beas* cigányok.

Szociális és képzettségbeli hátrányaikból máig csak szerény mértékben sikerült ledolgozni, a többségétől eltérő mentalitásuk, demográfiai jellemzőik, tömeges munkanélküliségük következtében a nem cigány népességgel kialakult ambivalens viszonyuk a rendszerváltozás óta érzékelhetően romlott.

Újkori fejlemények

Több nácionál említettük már a *törökdúlás* folyamatként, az elnéptelenedett vidékekre történt spontán migrációt ill. szervezett *újraterelést*.

Ekkor kerültek ruszinok pl. Zemplén megyébe illetve Bácskába, román diaszpórák Szabolcs megyébe, katolikus németek tömegesen – a Habsburgok által rendelkezésükre bocsátott, megkülönböztetett kiváltságokkal és kifejezetten magyarellenes éllel –, a Bánságba, Bácskába, Baranyába, Tolnába, a Közép-Dunántúlra, Pest megyébe, Szatmárba és Kárpátaljára. Zömük földműveléssel foglalkozott, de érkezésük fellendítette a kézművességet és a kereskedést is. A betelepülő németek bírálkat, papjaikat maguk választhatták, községi szintű öngazgatással rendelkeztek, nyelvüket, kultúrájukat ápolhatták. Területi és egyházi autonómia híján, vegyes házasságok révén, természetes beolvadásuk nagyobb volt, mint a lutheránus szárszóké. Bár Kollonich Lipót mindent elkövetett, hogy a „forradalmakra és nyugtalanságra hajló magyar vér a némettel szelidíttessék”, a szabadságharcban a városok német polgársága és a falusi németesség zöme a magyarok mellé állt, nem is beszélve a kivégzett aradi honvédtábornokok jelentős részéről.

A gazdaság, a kultúra, a művészet, a tudomány, a felsőoktatás, a politika, a közigazgatás területén a magyarországi néme-

tek számottevően hozzájárultak az ország arculatának formálásához.

Ezen írás terjedelme nem engedi meg, célja sem az, hogy a *nemzetiségi konfliktusok* okát teljes mélységében feltárja. Tény, hogy a nemzetébredés koráig: a XVIII-XIX. század fordulójáig a magyar állampolgári tudat meg az otthon, családi, vallási, települési/regionális körben gyakorolt kisebbségi nyelv, tudat, oktatás és kultúra összeegyeztethető volt: büszkén vallotta magát *hungarusnak* minden magyarországi néphez tartozó. A népek kölcsönös egymásra hatása, a termelési módok, az ipari és mezőgazdasági, a tárgyi és szellemi kultúra természetes cseréje, a többnemzetiségű, többvallású területeken egymás szokásainak, nyelvének a megismerése, tiszteletben tartása, a nyelvhatárok mentén a nem csupán egyirányú, önkéntes akkulturáció – nos ez az a *tolerancia*, ami az együttélés hétköznapijaiban, többnyire a történelmi országterület szétdarabolásáig fennállt, s amelyet pozitív hagyományaink között tarthatunk számon. A jelzett területi, egyházi, oktatási és kulturális autonómiák pedig azok a demokratikus politikai tradícióink, amelyeket – különösen az előző században, az utódállamokban történetekkel összehasonlítva – bátran vállalhatunk, akár európai példaként is állítva.

A nyelvi-kulturális, majd politikai alakot öltött *nacionalizmusok* a Habsburg-birodalom különböző népeinél többé-kevésbé egyidejűleg szökkentek szárba, a magyaroknál elsősorban az udvar németesítése ellen, a nemzeti jelleg erősítésére, a nemzetiségeknél pedig többnyire magyarellenes éllel, szintén a saját nemzeti nyelv és kultúra pozíciójának javítását célzóan. Bár a magyar forradalom és szabadságharc egyetemes célkitűzéseit sokan megértették-megérezték a nemzetiségiéik közül, harcoltak is értük, más részüket Bécs sikeresen szembeállította, s fel is használta ellenünk. A reformkor és a XIX. század második fele közjogi gondolkodásának magvát képezte a – korabeli Európában meglehetősen elterjedt és elfogadott – *politikai nemzet (államnemzet)* fogalma, amelybe Magyarországon beleértették az összes itt élő nemzetiséget is, a jelzett kulturális autonómiaformák elfogadásával. A nemzetiségek ugyanakkor egyenrangú nemzetként szerettek volna megjelenni politikailag is. A középkori latin meg a későbbi német helyett a magyar nyelv általánossá, kötelezővé tételével a közigazgatásban, szintén ellenérzést, tiltakozást váltott ki. A sorsközösség vállalásának, a kisebbségi jogok elismerésének szép dokumentuma az 1849. évi magyar-román megbékélési nyilatkozat, és a szabadságharc végnapjaiban született *nemzetiségi törvény*.

Ezt a jogtörténeti hagyományt fejlesztette tovább a Deák Ferenc és Eötvös József hasonló jogszabálya (az 1868. évi XLIV. Törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában), amely a korabeli Európa élvonalába tartozott. Bár a magyar politikai nemzet léte és a törvényhozás magyarnyelvűsége rögzítésre került, a politikai nemzeten belül egyenjogúságot biztosított valamennyi itt élő nemzetiségnek, továbbá megyei és alsóbb közigazgatási szinten, az alsóbb bíróságokon, az egyházakban pedig egyenjogú nyelvhasználatot. Az ország területi integritásának megőrzése érdekében átszervezték a megyerendszert, megszüntették a feudalizmus-kori területi autonómiákat. A dualista állam nemzetiségpolitikai gyakorlata elmaradt a törvény elméletétől, az első világháborút megelőző negyedszázadban – nem túl eredményes – magyarosítási kísérletek is történtek. A gazdaság-

TUDÁS – KREATIVITÁS – FEJLESZTÉS

fejlődést kísérő, spontán magyarosítást felgyorsítandó, névmagyarosítási hullám indult meg, a nyelvismeret növelése végett az óvodákban, iskolákban kötelezővé tették a magyar nyelv tanítását – nem a teljes körű, magyar nyelvű oktatást, hanem csupán egy tantárgyként –, néhány szlovák középiskolát bezártak, több nemzetiségi vezető, értelmiségi ellen, államellenes, pánszláv izgatás címén, eljárás indult.

Az első világháborút megelőző, utolsó népszámlálás az alábbi nemzetiségi megoszlást mutatta:

A Magyar Korona országainak népessége anyanyelv szerint 1910-ben

(Magyarország, Horvátország és Fiume együtt)

Népcsoport	Lélekszám	Százalék
Magyar	10 050 575	48,12
Német	2 037 435	9,75
Szlovák	1 967 970	9,42
Román	2 949 032	14,12
Ruszin	472 587	2,26
Horvát	1 833 162	8,78
Szerb	1 106 471	5,30
Bunyevác, sokác	88 209	0,42
Szlovén	93 174	0,45
Cigány	121 097	0,58
Örmény	121	0,00
Cseh-morva	63 812	0,31
Lengyel	40 537	0,19
Olasz	33 387	0,16
Bolgár, krassován	23 267	0,11
Egyéb	5 651	0,03
Nem magyar összesen	10 835 912	51,88

Forrás: Katus László: *Nemzetiségi adatsorok a dualizmus korában*. In: Glatz F. (összeáll., szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*. Pallas, Budapest, 1989. 194. p.

A táblázatból kiviláglik, hogy – az előző évtizedek kisszámú magyarosodása ellenére – a nemzetiségek többséget alkottak a történelmi Magyarország feldarabolása előtti időszakban. A Horvátország és Szlavónia nélküli országterületen ugyanakkor az összlakosság 54,6 %-a (9 938 134 fő) volt magyar. Terjedelmi okokból eltekintünk ezúttal a *Trianon*hoz vezető út külső és belső okainak még a vázlatos ismertetésétől is. Annyit azonban rögzíteni kívánunk, hogy 1920. június 4-én az ország területének 67,3, a népességének pedig 58,4 %-át elcsatolták, a Kárpát-medence magyarságának 32,5 %-a (3 227 000 fő) került a szomszédos államok uralma alá.

Visszámetszve

A trianoni Magyarország területe 92 833 km²-re, lakosainak száma 7 980 143 főre apadt. A kisebbségek száma és aránya sokkal kisebb lett, mindössze a lakosság egytizede. A magyarok 89,6 %-os aránya (7 147 053 fő) mellett 6,9 % német (551 211 fő), 1,8 % szlovák (141 882 fő), 0,5 % horvát (36 858 fő), 0,3 % román (23 760 fő), 0,2 % (17 131 fő) szerb nemzetiségűt

mutatott ki az 1920. évi népszámlálás. Az egyéb kategória, amely a bunyevácokat és a szlovéneket is tartalmazta, 0,8 %-ot tett ki (60 748 fő), ruszinokból mindössze 1500 főt számláltak. Az utódállamokba került, tömbszerű tömegeiktől elszakadva, az immár jelentős mértékben szórványba került közösségek beolvadása felgyorsult, a kor revíziós törekvéseivel összefüggésben, kedvezőtlen irányban változott meg a korábbi évszázadokban természetes, kisebbségbarát légkör.

A két világháború között néhány évig *nemzetiségügyi minisztérium* is működött a magyar kormányban, amelynek élén a német Bleyer Jakab/Jakob Bleyer állt. A tárcánál a legszámottevőbb kisebbségek ügyeivel egy-egy főosztály foglalkozott, az Országgyűlésbe pl. a saját pártot alapított németiség képviselőket is tudott juttatni. A Bethlen-kormány időszakában a minisztérium feladatkörét egy *nemzetiségi ügyosztály* vette át a *miniszterelnökségen*, Pataky Tibor vezetésével, amelynek munkáját szlovák, román, német kormánybiztosok és más nemzetiségi referensek segítették. A *kisebbségi népoktatásról szóló 1923. évi rendelet* a nemzetiségek számára *három lehetséges iskolatípust* különböztetett meg:

- az A típusú tanintézményekben a tanítási nyelv az adott kisebbség anyanyelve, a magyar pedig kötelező tárgy;
- a B típusú iskolákban a tárgyak felét kisebbségi, másik felét magyar nyelven tanították; végül
- a C típusú iskola oktatási nyelve a magyar volt, a nemzetiségi nyelv kötelező oktatásával.

A rendelet az iskolatípus megválasztását a helyben élő szülőkre bízta, ugyanakkor a hivatalos iskolapolitika a C típus megvalósítását szorgalmazta, aminek következtében 75-90 %-ban ilyen intézmények alakultak.

A nemzetiségek kulturális életét viszont számos *közművelődési egyesület* szervezhette, egy részük még a XIX. század vége óta folyamatosan fejtette ki tevékenységét. Hitler németországi súlyának növekedésével a népcsoportra gyakorolt anyaországi befolyás fokozódott hazánkban és a szomszéd államokban, ami jogos aggodalmat és a népi németiséggel szembeni barátságatlanná váló közhangulatot váltott ki Magyarországon.

A *területi revíziók időszakában* a nemzetiségi kérdés felértékelődött, hiszen jelentős számban kerültek vissza az országhoz kisebbségiek. Teleki Pál – csakúgy, mint első miniszterelnöksége (1920-21) idején – második kormányfősége (1939-41) alatt is toleráns nemzetiségpolitikát valósított meg. A visszatért területek közigazgatásában bevezette a kétnyelvűséget, újra kerültek kisebbségi képviselők a parlamentbe, a nem separatista nemzetiségi pártok működését is engedélyezték. Ugyanakkor – érthető módon – ellenlépéseket tett, amikor Németország – a hazai nemzetiségeket ürügyén – beavatkozott a magyar belügyekbe.

Teleki Pál, a Szent István-i hagyomány és a többnemzetiségű Erdély toleranciájának következetes folytatójaként, tényleges jogegyenlőségre törekedett: nemzetiségi vidékeken megkívánta a bíráktól, tisztviselőktől, lelkészeketől, csendőröktől az ott élők anyanyelvének ismeretét, sőt a közeli magyar iskolákban is szorgalmazta a környezetnyelv oktatását. A népiséghez és a hazához való egyidejű hűség a felfogásában összeegyeztethető volt. A kisebbségi nyelv és kultúra ápolásának, az ismeretek anyanyelvű átadásának

támogatását állami kötelezettségnek tekintette. Teleki utódai idején nem mindig sikerült ezt a szemléletet megvalósítani, de pl. még a Kállay-kormány hivatalos állásfoglalása is óvott attól, hogy a hazai kisebbségekkel kapcsolatos intézkedéseket befolyásolja a Romániában és Szlovákiában maradt magyar kisebbség helyzete. Ugyanakkor bizonyos elnemzetietlenítési, vagy – a megelőző két évtizedet ellensúlyozandó – visszamagyarosítási kísérletek is történtek az újból Magyarországhoz tartozó területeken.

A nyilas uralom, a német, majd a szovjet megszállás tényei ismertek, azonban a második világháború után a kisebbségeket ért sérelmek összefoglalása nem kerülhető meg. Az egész kelet-közép-európai térségben a német kisebbséget – függetlenül az egyes egyének, csoportok, települések, szervezetek háború alatti valóságos alapállásától, tevékenységétől – *kollektív bűnösséggel* illették. Jelentős tömegeiket hadifogolyként a Szovjetunióba hurcolták, millióikat – vagyonuktól megfosztva – Németország amerikai vagy szovjet megszállási övezetébe telepítették ki. Hangsúlyozni szeretném: nem a kis számú, valóságos háborús bűnösök felelősségre vonása volt a hiba, hanem az ártatlanok, sokszor éppen antifasiszta és a hazához hű németek megbélyegzése, csupán az anyanyelvük és/vagy nemzetiségük miatt. A magyar értelmiség lelkiismeretére apellált (az akkor éppen belügyminisztériumi tisztviselő!) Bibó István 1945. augusztus 18-án egy memorandumban, továbbá, Mindszenty hercegprímás október 17-i pásztorlevele, majd a világ közvéleményéhez intézett 1947. szeptember 28-i felhívása, amelyekben nyilvánosan állást foglalt a hazai németesség kollektív büntetése ellen, rámutatván, hogy a kitelepítés embertelen és ellentétes a kereszténység felfogásával, a demokráciával és az emberi jogokkal is. 1947. október 17-én az evangélikus püspöki kar tiltakozott ugyanemiatt.

Mindhiába: 1946-1948 között – a Szövetséges Ellenőrző bizottság és a belső baloldali erők nyomására – mintegy 170 ezer németet toloncoltak ki Magyarországról, 60 ezer pedig a megelőző, háborús időkben távozott, így gyakorlatilag a felére csökkent a hazai német kisebbség száma. Helyükre a hazánkra kényszerített *magyar-csehszlovák lakosságcsere* felvidéki áldozatai és az ideiglenes visszatért, Délvidéken rövid ideig otthonra lelt, ám a partizánok által kiszorított bukovinai székelyek és moldvai csángók kerültek. A maradék németesség és az önhibájukon kívül, újonnan érkezett telepések viszonya – érthető módon – szinte két évtizedig feszült volt, a kitelepítés lelki sérüléseit máig hordozzák a magyarországi németek. Kulturális önszerveződésüket, iskolai nyelvoktatásukat a kollektív bűnösség politikai beidegződései az 50-es évek közepéig késleltették. A lakosságcsere révén a hazai *szlovákság* is nagy vérvesztéséget szenvedett: legöntudatosabb tízezrei – a sokszor demagóg és erőszakos anyaországi ráhatás következtében – elhagyták az országot.

Ugyanakkor a háborút a győztesek oldalán befejezett országok magyarországi néprészei számára – a tartós jelenlétre berendezkedő szovjet csapatok, szláv testvériségre építő, eszmei támogatásával – már 1945-ben megindulhatott a kisebbségi anyanyelvű oktatás, valamint megalakulhatott a Szlovák Antifasiszta Frontja, délszláv és szlovák tagozattal. A szervezetből 1947-ben kiváltak a szerbek, horvátok, szlovének és megalapították a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségét, amely a rendszerváltozásig állott fenn. A „front” szlovák tagozata Magyarországi Szlovákok Szövetsége néven működött tovább, majd – mivel a lakosságcsere miatt kompromittálódott – 1948-ban új, Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetség-

ge jött létre. Rövidesen megalakult a Magyarországi Románok Kultúrszövetsége is.

Az ekkor már egyeduralkodó, pártállami céloknak megfelelően e szervezetek nem a kisebbségek valóságos érdekképviseletét látták el, hanem az állampárt politikáját közvetítették a nemzetiségek felé, agitációs és propaganda szervként mozgósították annak támogatására. Helyi szervezeteiket – a civil szféra általános visszaszorítása részeként – 1949-50-ben elsorvasztották, központosított, folklorisztikus kirakatszerepre kárhoztatták őket. Az egész térségben hasonló elvekre épülő, *sztálini nemzetiségpolitika* lényege az ún. *automatizmus-szemlélet* volt, miszerint a nemzetiségi kérdés a szocializmus viszonyai között magától is megoldódik azáltal, hogy a kisebbségi lakosság – egyre inkább a többséghez hasonulva – egy-két évtized alatt asszimilálódik. A Komintern és Jugoszlávia viszonyának megromlása miatt a hazai *délszláv* nemzetiségeket is számos sérelem (konceptációs perek, fizikai bántalmazás, internálás, belső áttelepítés, vasfüggöny az anyanemzetek országa felé) érte. Sztálin halálával a kisebbségekre nehezedő nyomás enyhülni kezdett: a németesség 1953-ban visszakapta a háború végén megvont, aktív és passzív választójogát, a Nagy Imre első kormánya (1953-1955) alatt megalakult Hazafias Népfront tágabb teret adott a nemzetiségi szövetségek tevékenységéhez. 1955-ben létrehozták a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségét.

A mindenkorai oktatási-művelődési tárca kisebbségi részlege a nemzetiségi szövetségeket afféle alárendelt hivatalként működtette. Az addig többé-kevésbé funkcionáló, jelentős hányadban *anyanyelvű kisebbségi iskolarendszert* a minisztérium az 1960/61-es tanévben megszüntette, az intézmények átalakításával csak kétnyelvű és nyelvoktató iskolák maradtak (a két világháború közötti B és C típusú intézmények). A kétnyelvűekben a humán tárgyak oktatása továbbra is anyanyelven történt, a reáliák oktatását viszont magyar nyelvűvé változtatták. A következő három évtizedben a kétnyelvű tanintézetek száma egyre csökkent, illetve alakultak át nyelvoktató típusúakká, ahol a kisebbségi nyelvet csupán heti néhány órában tanították. A nyelvoktató típusúak közül pedig igen sok megszűnt vagy beolvadt a közeli magyar iskolába.

A nemzetiségi *kulturális élet* viszont a népművészet, az anyanyelv-ápolás, a honismereti mozgalom területén eredményeket mutathatott fel. A 70-es évek első felében a nemzetiségi szövetségek némiképp demokratizálódtak, új alapszabályuk már lehetővé tette a kongresszusi küldöttek közvetlen választását, erősítette a szervezetek közművelődési, anyanyelv-oktatási és sajtóbeli szerepét. Az 1972. évi alkotmánymódosítás már e közösségek kollektív jogairól s azoknak az állam általi betartási kötelezettségeiről szól. A minisztérium nemzetiségi osztályának kezdeményezésére, ebben az időszakban kisebbségi bázismúzeumok és báziskönyvtárak alakulhattak, amelyek országos hatókörű közgyűjteményei lettek az akkoriban elismert négy nemzetiségnek: az együtt kezelt délszlávoknak, a németeknek, a szlovákoknak és a románoknak.

Az 1970-es évek közepén kaptak nyilvánosságot Leninnek a sztálini módszerekkel szembeforduló, 1922. évi állásfoglalásai arról, hogy a nemzetiségekkel kapcsolatban inkább eltűzött előzékenység, mint erőszakos beolvasztás a kívánatos magatartás. A magyar pártvezetés – ellentétben a szomszéd országokéval – már ekkor meghirdette a *lenini nemzetiségpolitikát*, ami

minőségi előrelépést jelentett az automatizmus elméletével és gyakorlatával szemben. Fel- és elismerték egyfelől, hogy a kisebbségi kérdés nem belügy, a közösségek anyanemzetének törődése nem csupán eltűrhető, hanem az országok közötti jó viszonyt is szolgálja. Immár kritikusan viszonyultak a nemzetiségi oktatás gondjaihoz, nyilvánosságot kapott az aggasztó méreteket öltő asszimiláció. 1976-ban – Pozsgay Imre kulturális miniszterségéhez köthetően – *közművelődési törvényt* is elfogadtak, benne az anyanyelvű kultúraápolás sokoldalú lehetőségével. A Tankönyvkiadó ugyanezen évben nemzetiségi szerkesztőséget létesített, amely már anyanyelvű szépirodalmat is közzétett. A tárca nemzetiségi osztálya segítségével megkezdődött a kisebbség lakta falvakban, városokban a *kétnyelvű településnévtáblák* elhelyezése, továbbá közterületeknek, intézményeknek a nemzetiséghez köthető (sokszor anyanemzeti) személyiségekről való elnevezése. Az újraegyesített Oktatási és Kulturális Minisztérium élén, szintén Pozsgay szervezte újjá 1980-ban a Nemzetiségi Tanácsadó Bizottságot. A határon túli magyarok és a hazai *kisebbségek hídszerepe* immár több párt- és népfrent-dokumentumban megfogalmazódott. Leszögezték továbbá azt az alapelvet is, miszerint a hazai nemzetiségi politika nem lehet számarányok vagy a határon túli magyarokkal való ottani bánásmód függvénye, hanem elvi kérdés.

Az 1980-as években növekedett a körzeti és országos *nemzetiségi rádióadások* időtartama, fejlődött a könyvkiadás, fellendült az amatőr művészeti és a klubmozgalom a körükben. A német szövetség 1983. évi kongresszusán magas rangú pártvezető ítélte el a népcsoport háború utáni, kollektív bűnössé nyilvánítását, s immár engedték, hogy ne csupán a „táboron belüli” NDK, hanem az NSZK, Ausztria és Svájc is gyakorolhassa anyanemzeti funkcióit, beleértve a kitelepítettek szervezeteivel való legális kapcsolattartást. A TIT az évtized közepén Országos Nemzetiségi Tanácsot alakított a kisebbségi ismeretterjesztés fellendítésére, emellett nemzetiségi nyelvű népfőiskolák is jöttek létre. A pártállami nemzetiségpolitika utolsó jelentős momentumaként, 1988-ban népfrent-, majd MSZMP-állásfoglalás született egy új nemzetiségi törvény szükségességéről.

Új alapokon

Immár a rendszerváltozás előszeleként, a Németh-kormány 1989 elején olyan társadalompolitikával foglalkozó államminisztert nevezett ki, Pozsgay Imre személyében, akinek feladat- és hatásköre volt, többek között, a hazai kisebbségekkel és a Kárpát-medencei magyarsággal való kormányzati munka koordinálása. Az *ősz* folyamán irányításával létrejött a napi ügyek vitelére a *Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkárság* – életem nagy ajándéka, hogy annak első munkatársa lehettem –, tanácsadó testületként pedig még ezt megelőzően a *Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium*. Az utóbbi csaknem 90 fős tagságában képviseltették magukat az érintett minisztériumok, hivatalok, nemzetiségi és társadalmi szervezetek, ellenzéki pártok, médiumok, tudományos intézmények és egyházak, továbbá a magyar közélet köztisztviselőiben álló személyiségei. A kollégium külön határon túli és hazai kisebbségi albizottságot is működtetett. A testület háttérmunkáját végző titkárság vezetését, miniszterhelyettesi rangban, Tabajdi Csaba látta el.

A kollégium és a hozzá csatlakozó államigazgatási szerv, fél évet alig meghaladó fennállása alatt, feszített erővel igyekezett több évtized hibáit, mulasztásait, lemaradását csökkenteni. E

hónapok során máig érvényes kisebbségpolitikai alapelvek, célok, eszközök, módszerek kristályosodtak ki. Az 1990. évi első szabad választások nyomán hivatalba lépő kormány nagyban támaszkodhatott az ott elkezdett munka tapasztalataira. A titkárság dolgozói és a kollégium tagjai közül többen az 1990-es években törvényhozási, kormányzati, államigazgatási, kisebbségi önkormányzati tisztségeket betöltve vagy pártszakértőként, tudományos intézet munkatársaként a hazai kisebbségpolitika meghatározó személyiségeivé lettek.

Az Antall-kormány, a miniszterelnökségi titkárság utóda-ként, két önálló kormányhivatalt hozott létre a Kárpát-medencei kisebbségi feladatok összefogására: a szomszéd országok őshonos és Nyugat-Európa meg a tengerentúl magyarjai számára a Határon Túli Magyarok Hivatalát (HTMH), a magyarországi népcsoport-ügyek vitelére pedig a *Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal* (NEKH). A témánk szempontjából jelentős utóbbi, önálló államigazgatási szerv nyelvterületi és funkcionális főosztályokból állt, élén és munkatársai zömét tekintve, nemzetiségi szakemberek foglalkoztak nemzetiségekkel. Tizenhét éves létezése alatt a hivatal többek között számos jogszabály, nemzetközi egyezmény, kétoldalú kisebbségvédelmi megállapodás, vegyes bizottság teendőit látta el, koordinálta az egyes tárcaánál folyó, a kisebbségeket érintő tevékenységeket, részt vett a nemzetiségek anyaországaival folyó államközi kapcsolatokban, hazai és nemzetközi konferenciákat szervezett, könyveket adott ki, dokumentációt gyűjtött és honlapot működtetett. A mindenkori *oktatási és kulturális minisztériumban*, valamint háttérintézményeiben máig van a kisebbségekkel foglalkozó részleg, oktatási téren folyamatos, kulturális téren időszakos miniszteri javaslattevő, konzultatív, tanácsadó testület, de a belügyi, szociális tárca folyamatosan, esetenként a földművelési és honvédelmi tárca is foglalkozott kisebbségi ügyekkel. A kulturális támogatások legnagyobb hányadát az állam a *Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítványon*, valamint a *Magyarországi Cigányokért Közalapítványon* keresztül biztosítja.

A magyar Országgyűlés – öt éves előkészítő munka után – 1993-ban döntő többséggel elfogadta a *nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló LXXVII. Törvényt*. A térségben első és a kontinensen is példamutató dokumentum már a preambulumban kinyilvánítja, hogy „a nemzeti és etnikai önanonossághoz való jogot az egyetemes emberi jogok részének tekinti, a nemzeti és etnikai kisebbségek sajátos egyéni és közösségi jogai alapvető szabadságjogok.” Az állam ez által a kisebbségek létét alapértékként ismeri el, és fennmaradásuk érdekében felelősséget vállal, beleértve az anyagi és személyi kötelezettségeket is.

A jogszabály egyik legfontosabb vonatkozása, hogy nem csupán a kisebbségi csoporthoz tartozni akaró egyén jogait rögzíti, hanem a *közösség* számára is biztosítja azokat. Így a kisebbségek jogosultak történelmi hagyományaik, nyelvük ápolására és fejlesztésére, tárgyi és szellemi kultúrájuk megőrzésére és gyarapítására, társadalmi szervezeteket, helyi, területi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre. A közszolgálati rádió és televízió biztosítja a számukra műsorok rendszeres készítését és sugárzását, joguk van anyanyelvű oktatásra, nevelésre az óvodától az egyetemig. Országos oktatási, nevelési, kulturális és tudományos intézményhálózatot alakíthatnak ki, használhatják nemzeti jelképeiket, nemzetközi kapcsolatokat tarthatnak fenn. Joguk van az országgyűlési képviselőre, jogaik érvényesülésére a parlament által megválasztott országgyűlési biztos ügyel.

A törvény hatálya az országban 100 éve honos *tizenkét nemzeti kisebbségre* (bolgár, görög, horvát, német, lengyel, örmény, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén és ukrán), valamint egy *etnikai kisebbségre* (cigány-roma) terjed ki, lehetővé téve a *kettős kötődés* (a nemzetiséghez és a többséghez való egyidejű tartozás) kinyilvánítását is. A *kisebbségi önkormányzatok* e közösségek sajátos jogérvényesítésének a keretét biztosítják, köztületeként beleszólási lehetőséget az őket érintő kérdésekbe települési, megyei, fővárosi és országos szinten. A helyi kisebbségi önkormányzatok száma a négyévenkénti választások során folyamatosan nő – s bár a lehetőséggel

való visszaélésekre (az ún. „etnobiznisz”-re) is akadt példa, jelenleg már 2045 ilyen működik. A 2007 márciusában lebonyolított területi és országos választási fordulón valamennyi közösség tudott alakítani országos önkormányzatot, a nagyobbak több, a kisebbek csak néhány megyei testületet.

A legutóbbi, 2001. évi népszámláláskor már nem csupán az anyanyelvre és a nemzetiségre, hanem új kérdésekként a nemzeti- és kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődésre és a családi, baráti közösségben használt nyelvre is rákérdeztek. Ezek szerint a hazai kisebbségek száma a XXI. század elején a következő:

Kisebbségi népszámlálási adatok 2001-ben

	Nemzetiség	Anyanyelv	Nevesített kisebbség	Becsült szám
Cigány	189701	48150	205720	4-600.000
Bolgár	834	739	2316	3-3.500
Görög	2030	1459	6619	4-4.500
Horvát	14884	13566	25730	80-90.000
Lengyel	1519	1117	5144	10.000
Német	57662	29051	120344	200-220.000
Örmény	462	129	1165	3.5-10.000
Román	5314	5602	14781	25.000
Ruszin	715	682	2079	1.000
Szerb	2795	2281	7350	5.000
Szlovén	2955	3116	4832	5.000
Szlovák	16998	11160	39266	100-110.000
Ukrán	3358	3183	7393	2.000
Összesen	299227	120235	442739	835.000 - 1.083.950

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, Népszámlálás 2001., 18. Demográfiai adatok

Amíg a táblázatban a nemzetiségi és anyanyelvi oszlop csak a magyar állampolgárok adatait tartalmazza, a (négy kérdés közül legalább egy kisebbségi kötődést jelző) nevesített kisebbségek oszlopa tartalmazza nemzetiséggel azonos, csekély számú, itt élő nem magyar állampolgárokat is. A közösségek valóságos nagysága – mint mindenütt a világon – a népszámlálási bevelés és a becsült érték között mozog. Megállapítható, hogy 1920-hoz képest – a vázolt történelmi, politikai okokra visszavezethetően – jelentősen átstrukturálódott, de végső soron csak kis mértékben csökkent a nemzeti és etnikai kisebbségek száma, aránya Magyarországon. A változások dinamikájának – beleértve a szocialista iparosításnak a kisebbségeket is érintő, területi-társadalmi mobilitásával összefüggő hatásokat – a felvázolása e tanulmánynak nem feladata, de a szabadságérzet növekedése és a kisebbséghez tartozás vállalásának szoros kölcsönhatására hadd hívjuk fel a figyelmet.

A kisebbségek önazonosság-örzésének további biztosítékai az olyan *nemzetközi dokumentumok*, mint az Európa Tanács nyelvi kartája és kisebbségvédelmi keretegyezménye, továbbá a népcsoportok nyelv szerinti országaival kötött alapszerződések, kisebbségvédelmi, oktatási–kulturális–tudományos egyezmények és munkatervek. A törvény által és az egymást követő kormányprogramokban is kívánatosnak minősített *kulturális autonómia* megjelenési formái egyfelől, hogy a kisebbségek támogatásáról döntő országgyűlési bizottságban (Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság), közalapítványokban, minisztériumi testületekben az e közösségek képviselőinek véleménye a döntő. Másfelől viszont a kisebbségek országos önkormányzatai alapít-

hatnak vagy átvehetnek oktatási, kulturális, sajtó-, tudományos vagy más *intézményeket*. A jogszabályi és pénzügyi feltételek megteremtése után, 2003-tól máig mintegy 30 ilyen intézmény jött létre, a kisebbségi hivatal hathatós támogatásával.

Az ország pénzügyi-gazdasági nehézségeinek előtérbe kerülésével, az elmúlt években a kisebbségek támogatására fordítható összeg csökkent Magyarországon, így a reményit keltő fejlődés megtorpanhat. 2006-2007-ben az e népcsoportokkal foglalkozó államigazgatás is jelentősen átalakult: egyrészt a kormányzat – több mint másfél évtizedes, nemzetközileg is nagyra értékelt munka után – megszüntette a Határon Túli Magyarok Hivatalát, valamint a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalát, az ott dolgozók közül sok kiváló szakember elbocsátásával. A hivatalok feladatkörét a lényegesen kisebb létszámú munkatárssal dolgozó két szervezeti egység (*Nemzetpolitikai Ügyek Főosztálya*, illetve *Nemzeti és Etnikai kisebbségek Főosztálya*) vette át a *Miniszterelnöki Hivatalban*, élükön egy-egy főigazgatóval, közös szakállamtitkári irányítás alatt. Hasonlóképpen megszűnt a nyolc évig működött Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a határon túli magyar és hazai kisebbségi ügyekkel foglalkozó főosztállal együtt.

Az egyesített *Oktatási és Kulturális Minisztérium* megtartotta a kisebbségi oktatásügy szakfőosztályát, közös oktatási-kulturális feladatkörű *Roma Integrációs Titkárságot* és *Határon Túli Magyarok Titkárságát* hozott létre. Összkulturális (közművelődési, művészeti és közgyűjteményi) tevékenységet végez még három határon túli magyar referens a *Közművelődési Főosztályon*. Önálló hazai kisebbségi részleg hasonlóképp nincs immár a kulturális szakál-

lamtitkárságon, e sorok írója személyében mindössze egy szakember látja el a 12 nemzetiség teljes kulturális feladatkörét, szintén a Közművelődési Főosztály keretében. A főosztály folyamatos erőfeszítéseket tesz a kisebbségi célokra fordítható, nagyon szerény támogatási keret növelésére, a 2004-ben még eredményesen működött miniszteri tanácsadó testület: a *Nemzetiségi Kulturális Tanács* (NKT) újraélesztésére, valamint a Nemzeti Kulturális Alapnál (NKA) a *Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Ideiglenes Szakmai Kollégium* munkájának a felújítására, amely szintén 2004-ben még kisebbségi pályázatokat hirdetett meg s bírált el. A tárca háttérintézménye, a *Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus* (MMIKL) igazgatójának tanácsadó testületeként, harmadik éve közmegelegedésre fejt ki tevékenységét a nemzetiségi civil szféra jeleiből meghívott *Nemzetiségi Kulturális Szakértői Tanács* (NKSZT) és cigányügyi megfelelője.

Vázlatos áttekintésünkéből kiderülhetett, hogy a magyar állam tizenegy évszázados fennállása alatt, minden korban folyamatos volt más népek egyéneinek és csoportjainak a tartós jelenléte. Az ország nyelvi-etnikai sokszínűségére mutatott rá már 1798-ban Schwartner Márton, a hazai statisztika kiemelkedő alakja: „In keinem Lande der Welt, sind vielleicht mehrere Sprachen – und eben deswegen auch so viele Nationen – einheimisch, des in Ungern”, vagyis: „*Talán nincs még ország a világon, amelyben több nyelv, és ennek következtében oly sok nemzet honos, mint Magyarországon.*” Hazánkban tehát a sokféle nép és vallás nem pusztán érdekesség, hanem egyedi tulajdonság, jellemző, lényegi sajátosság. Ahogy a kitűnően rajzoló osztrák katonatiszt, Joseph Heinbacher von Bikkessy 1820-ban, a magyarországi öltözetek bemutató albumában rámutatott: „Das Königreich Ungern ist Europa im Kleinen!”, tehát: „*A Magyar Királyság: Európa kicsiben!*” E gondolatot Bikkessy viszont a korszerű magyar néprajz megalapítójától, a magyar-szlovák ketős identitású Csaplovics Jánostól/Ján Caplovic-tól vette át, aki ezt nyelvünkön az 1822. évi Tudományos Gyűjtemény oldalain pontosította: „*Nem csak természeti állapotjára, és a természet ajándékaira nézve is Magyar ország Európa kicsinyben, – mert majd nem minden Európai nép-törzsökök, nyelvek, vallások, fogla-*

latosságok, Cultura grádusok, s végre élet módok, erköltsök és szokások is itten találják fel Hazájokat.”

Számunkra és hozzánk tehát nem 2004. május 1-jén érkezett el Európa s az európaiság, hanem azon kevés nemzetek közé tartozunk, akik – nem csupán természetünkből adódóan, hanem első királyunk intelmei óta, jogszabályok, gyakorlati megoldások, autonómiák egész sorával, sokszor a földrész nyugati felét megelőzve – kezdetől fogva alakítottuk is az európai toleranciát. A véleményalakító értelmiség, a kultúra embereinek mindenkor felelőssége, hogy a globalizáció viszonyai között e kimunkált értékek ne menjenek veszendőbe, s – akár a politika vagy a gazdaság ettől eltérő törekvéseire is rámutatva – biztosítsuk a feltételeket a jövőben is a csoportjogok érvényesüléséhez, a kulturális sokszínűség megőrzéséhez.

Irodalom:

- Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon.* Bp., 1996
- Bodáné Pálok Judit – Cseresnyés János – Vánkosné Tímár Éva: *A kisebbségek jogai Magyarországon.* Bp., 1994
- Doncsev Toso: *Új idők bolgárai.* Bp., 2001
- Glatz Ferenc (összeáll., szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében.* Bp., 1989
- Győri Szabó Róbert: *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon.* Bp., 1998
- Hévízi Józsa: *Autonómia-típusok Magyarországon és Európában.* Bp., 2001
- Kepéné Bihar Mária – Lendvai Kepe Zoltán: „*Európa kicsinyben*” = *Népújtság* (Lendva – SLO), 2007. január 5-étől, hétről-hétre, folyamatosan
- Kiss Szilvia (szerk.): *Kiteljesedő kulturális autonómia.* Bp., 2006
- Mayer Éva (szerk.): *Kisebbségek Magyarországon 2004-2005.* Bp., 2005
- Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században.* Debrecen, 1998.
- Székelly András Bertalan: *Határhátrák.* Pilisvörösvár, 2005

